

הרב חיים ישראל שטיינר

מלכות החשמונאים לאור תפיסת רבנו במשפט כהן סימן קמ"ד וההשלכה לימינו

ראשי פרקים

- א. כיצד ממנים מלך בישראל (נביא, סנהדרין, העם).
- ב. רציפות השלטון בישראל גם בלי נביא וסנהדרין.
- ג. מלכות משבט יהודה.
- ד. בירור בשיטת הרמב"ם בדרך מינוי מלך על-פי משפט כהן, וההשלכה למלכות החשמונאים.
- ה. המשך בירור שיטת הרמב"ם, וההשלכה לשלטון בימינו.
- ו. תקופת השופטים - תקדים למנחיגות ללא מלך.
- ז. תקופת יהושע.
- ח. תקופת עזרא.
- ט. חילוקים בין מלך לפי גדרי מלכות מלאים, לבין שלטון מרכזי שלא לפי כל הגדרים.
- י. סיכום קצר של עיקרי הדברים.

במאמר זה נשתדל להעמיק בדברי הרב, בשו"ת משפט כהן סימן קמד (ס"ק ט"ו א'), ונגסה לדלות מתוך התשובה את ההיבטים ההלכתיים לצורות ממשל שונות בישראל.

כמשך ההיסטוריה הארוכה של עמנו היו לו צורות שלטון שונות, אשר ניתן לסווגן לפי תקופות: תקופת משה ויהושע, תקופת השופטים, תקופת המלכים, תקופת שיבת ציון ותקופת החשמונאים, תקופת הגלות בתחילה עם ריש גלותא, ואח"כ ללא שלטון מרכזי, והקמת המדינה והממשלה בימינו. הנושא המרכזי של מאמר זה הוא מלכות החשמונאים וכוחה של הממשלה בימינו, ובשאר התקופות נעסוק רק בקיצור וכפי המשחמע מדברי רבנו, ואידך פירושא הוא זיל גמור.

א. כיצד ממנים מלך בישראל

דברים י"ז, י"ד-ט"ו: "כי תבא אל הארץ אשר ד' אלקיך נותן לך וירשתה וישבתה בה ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגויים אשר סביבתי. שום תשים עליך מלך אשר יבחר ד' אלקיך בו מקרב אחיך תשים עליך מלך לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא".

מתוך עיון בתנ"ך ובדברי חז"ל, וכראשונים ובאחרונים, אנחנו מוצאים שלושה גורמים המשתתפים במינוי המלך: העם, בית הדין והנביא, ומרכיב חשוב נוסף - התייחסות המלך לשבט יהודה.

העם

בשופטים ח', כ"ב: "ויאמרו איש ישראל אל גדעון משל בנו גם אתה, גם בנך גם בן בנך כי הושעתנו מיד מדין...". ובשופטים י"א, י"א: "וילך יפתח עם זקני גלעד, וישימו העם אותו עליהם לראש ולקצין, וידבר יפתח את כל דבריו לפני ד'".

במצפה". גם בתקופת המלכים מוזכר העם כגורם במינוי מלכים, כגון בהמלכת שאול על ישראל, ובמלכים א', ט"ז, ט"ז: "וישמע העם... וימליכו כל ישראל את עמרי..." ובמלכים ב', י"ד, כ"א: "...ויקחו כל עם יהודה את עזריה... וימליכו אותו..." ועוד.

בית דין

לפעמים מוזכרים הזקנים (משמעות מלה זו היא פעמים רבות - סנהדרין או בית-דין). כגון בשמואל ב פרק ה' פס' ג': "ויבאו כל זקני ישראל... ויכרת להם המלך דוד ברית". ובתוספתא סנהדרין ג' ב': אין מעמידין לא מלך ולא כהן גדול אלא בבית-דין של שבעים ואחד.

נביא

לפעמים מוזכר הנביא כממליך המלך, למשל: בהמלכת שאול ודוד ע"י שמואל הנביא, וכן במלכים א' י"א כ"ט-ל"ט: "...וירבעם יצא מירושלים וימצא אותו אחיה השילוני... כי כה אמר ד'... הנני קורע... ונתתי לך את עשרה השבטים..." ובמלכ"ב ט': "ואלישע הנביא קרא לאחד מבני הנביאים... וראה שם יהוא... ויצוק השמן על ראשו... משחתך למלך..." ועוד. ובספרי בפרשת שופטים: אשר יבחר ד' אלקיך בו - על-פי נביא.

וכבר הגדיר האברבנאל בהקדמתו לספר שופטים:

"השיתוף הראשון הוא שהשופטים והמלכים הם ממונים ע"י בית-דין, ויקבלום ישראל על עצמם... ואין ספק שהשופטים היה מעירם ראשונה רוח ד', רוח עצה וגבורה, ובראות ישראל ששם ד' נקרא עליהם ובחרו בהם וימנו אותם לשופטים ע"פ ב"ד. ואמנם כמלכים הדבר מבואר שאין מושחין אותם כי אם ב"ד הגדול והנביא, ומלבד זה העם היו ממליכים אותם, כמו שבא בענין שאול ודוד ושלמה וזולתם.

ושני הדברים האלה זכרה התורה באמרה (דב' יז טו) שום תשים עליך מלך אשר יבחר ד' אלקיך בו - הנה שימת המלך הוא הקמתו מהעם והבחירה האלוקית היתה ע"י נביא באמצעות המשיחה..."

והרדב"ז כהל' מלכים ג' ח': "והאי מלך (שעליו יש דין מורד במלכות) היינו שהומלך ע"פ נביא או שהסכימו עליו כל ישראל".

ובדומה לזה כתב הקרן אורה בחידושים להוריות יא:

"...אלא נראה דהדבר תלוי בעם וכל שקיבלו עליהם אותו למלך מחוייבים לסוד אל משמעתו. וגם בהם הדבר תלוי להורידו מגדולתו, כדאיתא בירושלמי, שדוד כל הימים שכרח מפני אבשלום היה מתכפר בשעירה כהדיוט אע"פ שנמשח תחילה ע"פ הדיבור. וכן משמע פשטיה דקרא מקרב אחיך תשים עליך מלך, דשימת המלך תלוי בעם. אבל בירושלמי במכילתין איתא דהא דמלכי ישראל מביאין שעיר היינו עד יהוא בן נמשי שנא' בני רבעים ישבו לך על כסא אבל מכאן ואילך בליסטיות נטלוהו, משמע דמלך ישראל שמלך בחזקה לא נאמ' בו כל דיני מלך חשיב כהדיוט..."

ועיין גם בשו"ת אבני נזר, יור"ד סימן שי"ב שמאריך להסביר מה כוחו של העם בבחירת המלך, ועוד.

ב. רציפות השלטון בישראל גם כלי נביא וסנהדרין

הכח שהקנתה ההלכה לעם כמינוי השלטון בישראל - הוא המאפשר את רציפות השלטון גם בתקופות בהן אין נבואה אין סנהדרין ואין מלך, אלא שופט, ריש גלותא, או שלטון מרכזי אחר. כבר בגמ' אנחנו מוצאים בסנהדרין דף ה. - "לא יסור שבט מיהודה (בראשית מ"ט, י") אלו ראשי גלויות שכבבל שרודין את

ישראל בשבט. ומחוקק מבין רגליו, אלו בני בניו של הלל שמלמדין תורה ברבים".
והביא הרמב"ם גמ' זו בהל' סנהדרין פ"ד הי"ג - "ראשי גלויות שבבבל
במקום מלך הן עומדין ויש להן לרדות את ישראל בכל מקום, ולדון עליהן בין
רצו בין לא רצו, שנאמר לא יסור שבט מיהודה אלו ראשי גלויות שבבבל. (וע"ע
שו"ת הריב"ש סי' רע"א).

ובדרשות הר"ן דרוש י"א: "כאשר לא יהיה מלך מישראל, השופט יכלול שני
הכוחות, כח השופט וכח המלך".

ובמאירי סנהדרין נב: "ומכ"מ דיני המלכות קיימים בכל זמן ואף בכל דור
ודור יש רשות למנהיגי הדור, גדולי הארצות לענוש ולהרוג דרך הוראת שעה...
וזהו שנרמז בתורה ואל השופט אשר יהיה בימים ההם".

האברבנאל בהקדמתו לשופטים מצטט את הר"ן, ומוסיף: "במקום שאין מלך -
גדול הדור הרי הוא כמלך".

כמוכן שכל זה מתיחס למצבים בהם היה ריכוז שלטוני בישראל. אך בתקופת
הגלות אחרי סיום המוסד של ריש גלותא - היתה תקופה ארוכה מאד ללא כל
שלטון מרכזי; בתקופה זו היו שלטונות מקומיים, מחולקים לפי המדינות והערים
בהם היה חי עם ישראל, והעוצמה השלטונית היתה מותנית בסמכויות שהוענקו
בעיקר לרבנים ולבתי הדין שבכל מקום, ע"י רוב הציבור (עי' שו"ת הרא"ש כלל ו
ס"ה, ותשובות המיוחסות ר"פ ועוד) ולז' טובי העיר (מגילה כו. חו"מ סי' ב'
ועוד) ע"י כל זה בהרחבה בספר משפטים לישראל בעיקר בפרק שמיני. ועי'
כשו"ת חת"ס או"ח קצג שכיכנ"ס לא נקרא קהל מיוחד ואינו יכול לעמוד מול
תושבי העיר, אלא העיר כולה היא גוף ציבורי אחד כשנושאים בעול מיסי הקהילה
יחד, והסכמת הרוב קובעת.

ג. מלכות משבט יהודה

מרכיב נוסף באישיותו של המלך - הוא התייחסותו לשבט יהודה. אפילו בתקופות בהן אין נבואה - ואפילו בתקופת הגלות - אנו רואים במקור הנ"ל בסנהדרין שראשי גלויות צריכים להיות מיהודה. בתנ"ך עצמו חוזר הדבר פעמים רבות, כגון: בראשית מ"ט י' - "לא יסור שבט מיהודה ומחזק מבין רגליו עד כי יבא שילה ולו יקהת עמים".

בשמואל ב' ז' י"ב: "כי יימלאו ימיך ושכבת את אבותיך, והקימותי את זרעך אחריו אשר יצא ממעיך והכינותי את ממלכתו... וכוננתי את כסא ממלכתו עד עולם... וחסדי לא יסור ממנו כאשר הסירותי מעם שאול אשר הסירותי מלפניך. ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם לפניך כסאך יהיה נכון עד עולם".

ובדברי הימים א', י"ז י"א: "והיה כי מלאו ימיך ללכת עם אבותיך והקימותי את זרעך אחריו אשר יהיה מבניך והכינותי את מלכותו... וכוננתי את כסאו עד עולם... וחסדי לא אסיר מעמו כאשר הסירותי מאשר היה לפניך... עד עולם וכסאו יהיה נכון עד עולם".

ובדברי הימים א' כ"ח: "ויקהל דוד את כל שרי ישראל... ויקם דוד המלך על רגליו ויאמר שמעוני אחי ועמי... והכינותי לבנות, והאלוקים אמר לי לא תכנה בית לשמי כי איש מלחמות אתה ודמים שפכת. ויבחר ד' אלקי ישראל בי מכל בית אבי להיות למלך על ישראל לעולם כי ביהודה בחר לנגיד ובבית יהודה בית אבי ובבני אבי בי רצה להמליך על כל ישראל. ומכל בני כי רבים בני נחן לי ד' ויבחר בשלמה בני לשבת על כסא מלכות ד' על ישראל, ויאמר לי שלמה בנך הוא יבנה ביתי וחצרותי... והכינותי את מלכותו עד לעולם...".

ובדברי חז"ל, יומא עב: שלשה זרים הם: של מזבח, ושל ארון, ושל שולחן. של מזבח זכה אהרון ונטלו, של שולחן זכה דוד ונטלו.

ובירושלמי הוריות פ"ג ה"ב (דף טו:): "אין מושחין מלכים כהנים רבי יודה ענתודרייה על שם לא יסור שבט מיהודה א"ר חייא בר בא למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב כל ישראל מה כתיב בתריה לא יהיה לכהנים הלויים...". לכאורה יש כאן שני דינים. דין כללי שיש למנות מלך מיהודה, ודין נוסף ספציפי שאסור למנות מלך מהכהנים הלויים. אך מתוך דיוק בדברי הרמב"ן כפי שהוא לומד את הירושלמי, רואים ששני דינים אלו הם דבר אחד.

הרמב"ן בכראשית מ"ט י': "אבל כל זרע מתתיה חשמונאי הצדיק לא עברו אלא בעבור זה שמלכו ולא היו מזרע יהודה ובית דוד... ולא היה להם למלוך... וראיתי בירושלמי במס' הוריות אין מושחין מלכים כהנים... אמר ר' חייא בר אבא למען יאריך ימים על ממלכתו... מה כתוב בתריה לא יהיה לכהנים הלויים. הנה שנו בכאן שאין מושחין מלכים מן הכהנים בני אהרון... והזכירו הכהנים שאע"פ שהן בעצמן ראויין למשיחה אין מושחין אותן לשם מלכות וכל שכן שאר השבטים...".

כלומר, קיים איסור למנות מלך מכל שבט אחר. אבל היתה הו"א, שדוקא משבט הכהנים ניתן למנות מלך, כיוון שהכהנים עצמם ראויים למשיחה, לכן מדייק הירושלמי מתוך הפסוקים שאפילו לכהנים יש איסור להתמנות למלכים, וק"ו לשבטים אחרים. לפי"ז מובן מאד מדוע הר"ן דלקמן העוסק בהרחבה בדברי הרמב"ן - לא איזכר את האיסור של כהנים מלכים, וכן הרמב"ם בהל' מלכים לא כתב איסור מיוחד על כהנים מלכים. שכן אין זה איסור מיוחד אלא חלק מהדין הכללי שיש למנות מלך משבט יהודה בלבד.

דרשות הר"ן הדרוש השביעי -

"...ופירוש הפס' הוא כן לא יסור שבט מיהודה לאחד מאחיו. כי המלכות בישראל יהיה לעולם בשבט יהודה וכן לא יסור מחוקק מבין רגליו כדי להינתן לשבט אחר, שכל זמן שתהיה הממשלה בישראל ימשול בהם יהודה עד שיבוא המשיח שהוא סוף מלכי ישראל... אבל ענינו שלא יסור ממנו לאחד מאחיו... ועל הדרך

הזה אמר הרמב"ן ז"ל שהיו המלכים המולכים בישראל משאר השבטים אחרי דוד מעבירים נחלה ועוברים על דעת אביהם... עברו על דעת הזקן ונענשו... וזה היה עונש החשמונאים שמלכו בבית שני... מפני שמלכו. אלו דבריו. ודברי תימה הם שא"כ לא נשלמה הבטחת יעקב בזה... אבל לדעתי הפרשה הזאת רומזת לכל שבט ושבט מה שיקרנו... ואמר לא יסור שבט מיהודה, כלו' עם שיחטאו מלכיה עדיין לא יגיע עונשם שתסתלק ותסור מהם המלוכה לגמרי... והנה כל ימי בית ראשון היו מלכים ביהודה ולא סרה מהם הממשלה... אבל הודיעו שמעת שהתחיל מלכותם לא תסור ולא תיפסק לגמרי... ואין ההסרה נופלת אלא בדבר שכבר התחיל. ואין ממלכי חשמונאי ע"ז קושיא כלל, כי לא יבטיחו הכתוב ליהודה רק כל ימי היות הממשלה לישראל מצד עצמם לא תיכרת משבט יהודה... והמלכים אשר מלכו בבית שני, לא היתה מלכותם מצד עצמם כלל, אבל הם כפקידים למלך פרס ורומי... אבל בהיות ישראל בגלות אין מלך ואין שר לא הובטח שבט יהודה שתישאר לו ממשלה. ועל דעת רז"ל יש כאן דרך אחרת. שהבטיחו שלא תסור לעולם משבטו קצת ממשלה בין בהיותם על אדמתם בין בהיותם בגולה וכן הבטיחו שלא תיפסק תורה מזרעו... והנה הבטיחו בכאן שתי הבטחות, האחת שלא ייפסק נגיד ומצוה מזרעו ואפי' בהיותנו בגולה, והשנית שיהיו זרעו עוסקין בתורה... ולפי הנמצא לרז"ל כמודרשים יש להם דעת אחרת והוא שזאת ההבטחה לא תתחיל רק אחרי ביאת הגואל, ויבטיחנו כי אע"פ שתיפסק מלכות ממשפתחו בזמן הזה אחר ביאת המשיח לא תיפסק מזרעו לעולם..."

האברבנאל כבראשית מ"ט (עמ' תל"ה): "...תמיד נשאר מלכות ליהודה אם מעט ואם הרבה. וגם אחרי שגלה לבבל נתקיים לא יסור שבט מיהודה, וזהו שארז"ל אלו הם ראשי גלויות שכבבל... וגם בזמן בית שני עם היות החשמונאים מולכים ללחום מלחמות ד', תמיד היה בירושלים נגיד מיהודה והוא היה ראש

לסנהדרין לקיים מה שנאמר לא יסור שבט מיהודה, וכמוש"כ יוסף בן גוריון (עי"ש עוד מר' משה הדרשן).

ובספר עשרה מאמרות (מח"ד מ"ב פי"ט) כתב, שכל המינויין שהם כתר תורה, מורשים את תפקידם לבניהם, רק מהלל הנשיא ואילך נהגו שבניהם קודמין. ולא משום כתר תורה, אלא להיות המלכות שבישראל מלכות הורדוס עבדא בישא, ראו חז"ל להשלים כתר מלכות ע"י נשיאי התורה שהיו אז מזרע דוד המלך ע"ה, והורישו כתרם לבניהם מטעם שלטונות מלוכה לא מטעם התורה וההוראה (דבריו מובאים בחלקם במג"א או"ח סוס"י נ"ג, והרחיב בדבר בשו"ת חת"ס או"ח י"ב) והמאירי בהקדמה לתהלים מסביר את חטא ישראל בתקופת שמואל בבקשת המלוכה וז"ל: "אלא שלדעתי הסיבה בזה היתה שהמלוכה כבר נתיעדה בנבואת יעקב אבינו לשבט יהודה, שנא' לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו וכו'... הנה לא יסור שבט השררה ביהודה ואות המלכות מזרעו כמו שתראה בדגלים דגלו נוסע בתחילה, ובפילגש בגבעה יהודה יעלה בתחילה, וכן בכל ענין. עד שיבוא המשיח היוצא ממנו (עד כי יבוא שילה ולו יקתה עמים) ואז יתפרסם המלכות פרסום חזק, והמשיח ההוא רומז על דוד לקצת פירושים, והוא הנאות לנו הנה. ובזמן שמואל הנביא לא היה בשבט יהודה ראוי למלוך ומכוער הדבר למנות הראשון רק באדם הגון ונכבד בתכלית המעלה, ולזה היה קשה בעיני הא-ל ית' על שלא נתאחרה הבקשה עד עמוד ביהודה ראוי למלכות, כ"ש בעוד שמואל חי... אלא שמצד שהיה הדין עמהם לא נמנע הא-ל ית' מלהעתר להם כפי האפשר ונעתר להם להמליך מלך משאר השבטים, את אשר תאות הכחירה עליו לפי הזמן עד עמוד ביהודה ראוי לכך ונחל ד' את יהודה חלקו".

סיכום שיטות הראשונים הנ"ל בענין מינוי מלך משבט יהודה:

לפי הרמב"ן - "לא יסור שבט מיהודה" זהו איסור הנוהג בכל הדורות, והחשמונאים עברו עליו ונענשו על כך שמלכו הם ולא מלך משבט יהודה.

לפי הר"ן - שלושה פירושים:

1. זוהי נבואה האומרת, שכל ימי היות המלכות לישראל מצד עצמם, היא לא תסור מיהודה. אבל בימי החשמונאים הם היו משועבדים לפרס, לרומי או לזולתם, ואז תיחכן מלכות גם משבט אחר.
 2. לא תסור מיהודה לעולם קצת ממשלה, כגון ראשי גלויות שבבבל.
 3. זאת ההבטחה שלא תתחיל רק אחר ביאת הגואל.
- לפי האברכנאל - תמיד תישאר קצת מלכות ליהודה, ראשי גלויות וכו', וגם בזמן החשמונאים, ראש הסנהדרין היה מיהודה. כלומר ייתכן מצב שהממשל יהיה ביד שבט אחר, אבל תמיד צריך להיות חלק מהממשל, למשל ראש הסנהדרין, מיהודה. כיוצא בזה כתב גם בספר עשרה מאמרות, ובשור"ת חת"ס הנ"ל.
- לפי המאירי - יתכן מלך זמני משבט אחר, כאשר העם דורש זאת, אם אין מישהו ראוי מיהודה. עם זה, לא ראוי שהמלך הראשון יהיה משבט אחר, ולכן היה קשה בעיני ד' מינויו של שאול המלך הראשון.
- (להשלמת פרק זה: בבראשית מט, ג - ראובן בכורי אתה כוחי וראשית אוני יתר שאת ויתר עז - בתרגום יונתן כתב: "...הרהורי חמי הוי לך בכורותיא ורכות כהונתא ומלכותא. ועל די תטיית ברי אתיהיבת בכירותא ליוסף, ומלכותא ליהודה וכהונתא ללוי". כלומר ריכוז כל המעלות הללו בשבט אחד איננו פגם, ורק אחרי חטאו של ראובן התחלקו השבטים בתפקידים. ומענין שראובן היה אחד השבטים הבודדים שאיננו מוצאים שיצא מהם אפילו שופט (סוכה כז:) ואילו משבט יהודה - יצאו 2 שופטים, ומכית יוסף - ממנשה 4 שופטים ואחד מאפרים ואפילו מלוי מצאנו 3 שופטים. יוצא שמתוך 15 שופטים 10 היו מהשבטים הללו).

ד. בירור בשיטת הרמב"ם בדרך מינוי מלך על פי משפט כהן, וההשלכה למלכות החשמונאים

בהלכות מלכים פרק א':

- הלכה ג - אין מעמידין מלך בתחילה אלא על-פי ב"ד של שבעים זקנים ועל-פי נביא. כיהושע, שמינהו משה רבנו ובית דינו וכשאל ודוד, שמינס שמואל הרמתי ובית דינו.
- הלכה ד - אין מעמידין מלך מקהל גרים, אפילו אחר כמה דורות, עד שתהא אמו מישראל, שנאמר "לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא". ולא למלכות בלבד, אלא לכל שררות שבישראל, לא שר צבא ולא שר חמישים... ואין צריך לומר דין או נשיא שלא יהא אלא מישראל, שנא' מקרב אחיך חשים עליך מלך, כל משימות שאתה משים לא יהו אלא מקרב אחיך.
- הלכה ז - כשמעמידין המלך מושחין אותו בשמן המשחה... ומאחר שמושחין המלך הרי זה זוכה לו ולבניו עד עולם, שהמלכות ירושה... ולא המלכות בלבד, אלא כל השררות וכל המנויין שבישראל - ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם, והוא שיהיה הבן ממלא מקום אבותיו בחכמה וביראה... כיון שנמשח דוד זכה בכתר מלכות, והרי המלכות לו ולבניו הזכרים עד עולם...
- הלכה ח - נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל, והיה אותו המלך הולך בדרך התורה והמצוה ונלחם מלחמות ד', הרי זה מלך וכל מצוות המלכות נוהגות בו, אע"פ שעיקר המלכות לדוד ויהיה מבניו מלך...
- הלכה ט - מלכי בית דוד הם העומדים לעולם, שנאמר כסאך יהיה נכון עד עולם. אבל אם יעמוד מלך משאר ישראל תיפסק המלכות מביתו, שהרי נאמר לירבעם אך לא כל הימים.

ובהלכות סנהדרין פרק ה' הלכה א: אין מעמידין מלך אלא על-פי בית דין של שבעים ואחד...

ובספר המצוות לא תעשה שס"ב כתב הרמב"ם: "הזהירנו שלא למנות עלינו מלך איש שלא יהיה מזרע ישראל אע"פ שיהיה גר צדק, והוא אמרו לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא מאחיך הוא. ולשון ספרי... אמנם המלכות לבד כבר ידעת מספרי הנבואה שזכה בה דוד וכן זרעו אחריו עד סוף כל הדורות, אין מלך למי שיאמין תורת משה אדון כל הנביאים אלא מזרע שלמה לבד, וכל מי שהוא מזולת זה הזרע הנכבד לענין מלכות נכרי קרינא ביה כמו שכל זרע אחר בלתי זרע אהרון לענין עבודה זר קרינא ביה, וזה מבואר אין ספק בו..." ומקור דבריו הוא הגמ' ביומא הנ"ל על ההשוואה בין דוד שזכה לזר של שולחן, ואהרון שזכה לזר של מזבח. (יש לציין שהרמב"ם בהלכות מלכים לא כתב שמינוי מלך משבט אחר זה לאו של "לא תוכל לתת עליך איש נכרי", וכתב הרב פערלא בפירושו לספר המצוות של רס"ג (פרשה ז' עמ' 230 בהוצאת קסת) שהרמב"ם במשנה תורה חזר בו מדבריו בסהמ"צ וזה צ"ע).

הסבר שיטת הרמב"ם בספר "משפט כהן"

רכנו כתשוכתו במשפט כהן, עוסק בשאלה כיצד נלחמו החשמונאים ביוונים, אע"פ שמלכיהם לא הועמדו ע"י נביא ולא היו משבט יהודה. הוא מחלק את מלחמות החשמונאים לשני שלבים, כאשר אגב עיסוקו בהם הוא מסביר את שיטת הרמב"ם בענין מינוי מלך באופן כללי:
 שלב ראשון -

"על המלחמה היסודית של החשמונאים, שהיתה ביחוד נגד השמד ושעת הגזירה של היוונים להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך, על זה אין מה לשאול כלל, שהרי גם על מצוח קלה יהרג ואל יעבור, ואיך לא תחיה רשות, וגם חובה להתחזק במלחמה כדי לבטל את כח השמד, ולהעמיד את כללות הדת על תילה".

כלומר, המצב באותו שלב היה שעת השמד; כאשר ישראל נתונים במצב כזה - תלוי הדבר בעוצמה שעומדת לרשותם. אם אין כוח להילחם - אז ייהרג ואל יעבור. כאשר יש כוח - יש כמובן לעשות מלחמה על מנת לבטל מעיקרו את הכוח שיוצר את השמד ע"י מלחמה וניצחון עליו.

אגב, מכאן יש מקצת סימוכין להסברו של בעל "דורות הראשונים" בח"א כרך ג' המסביר מדוע בעקבות מות חסידים במערות על קידוש השם ברצותם להימנע מחילול שבת - החליטו מתתיהו ובניו להילחם גם בשבת; וכי מקודם לא ידעו שפיקוח נפש דוחה שבת? אלא, עד בוא מתתיהו והערכה היתה שאין סיכוי להילחם ולכן לא רצו לחלל שבת, ומסרו את נפשם, ומתתיהו החליט שיש סיכוי למלחמה והרים את נס המרד והפך את שעת השמד למלחמה. (ע' גם בספר "מרגליות הים" במשנה בתחילת סנהדרין לגבי מלחמת רשות, ובספר מלחמות שבת של מו"ר הרב ר' משה צבי נריה שליט"א בו כתב עבודה יסודית ורחבה בנושא זה).

שלב שני -

"ועל המלחמות הבאות אח"כ, שגם המלכים הכשרים שבתם נלחמו, אז הלא כבר היו מלכים מועמדים על-פי הסכמת האומה".

הרב דן בסתירה ברמב"ם, שבהל' מלכים אמר, שיש למנות מלך בתחילה על-פי בית-דין ונביא, ואילו בהל' סנהדרין לא הזכיר נביא.

קודם מנסה הרב לתרץ שלכתחילה המצוה היא כמינוי ע"פ ב"ד ונביא (ואולי זה מה שנאמר "בתחילה"), אבל אם העמידו מלך בלא נביא, הרי זה מלך לכל מצוות המלכות. אך מקשה שבהלכה ח' כתב "נביא שהעמיד", משמע שגם בדיעבד א"א ללא נביא. וא"כ לכאורה חוזרת הסתירה, כי רואים שגם במצב של בדיעבד צריך לפחות נביא. ולכן הוא מתרץ לפי ענ"ד בשתי דרכים:

א. כאשר יש נביא בישראל, אז גם בדיעבד אין מלך עומד בלא נביא, אבל כשאין נביא אז מעמידין מלך ע"פ בי"ד הגדול.

ב. גם כאשר יש נביא, תיתכן מלכות ללא מינוי הנביא כשממנים רק מלך יחידי. אבל כאשר קיים מלך מקביל מבית דוד רק נביא יכול למנות מלך נוסף, ובלי נביא גם בדיעבד המינוי לא חל.

כמדומני שגם ברמב"ן אנחנו רואים כיוון כזה, שהרי כתב בפירושו לפסוק בדברים י"ח ט' - שום תשים - אשר יבחר "אבל על דעת רבותינו יש בכתוב הזה תנאי נסתר. יאמר שום תשים עליך המלך שיבחר ד' בו - אם תוכל לעשות כן, שיענך ד' בנביאים". אם כן, כאשר אין נביא, המלך הוא מלך גם שלא על-פי נביא.

המושג שהשתמש בו הרב - "הסכמת האומה" יסודו כנראה במקורות שהזכרנו לעיל - שהעם מהווה גורם מרכזי מאוד במינוי המלכים.

(ובהקשר לחשמונאים - מעניין לציין את דברי ספר החשמונאים (א, יד, לט) "וירא העם את שמעון כי כל מעשהו באמונה ודורש אך טוב לעמו ויגמלו לו כצדקתו וכיושר לבבו ויבחרוהו לנשיא ולכהן גדול עליהם". וכהמשך שם (מה) "ויואלו כל היהודים והכהנים להיות שמעון נשיא וכהן גדול עליהם כל ימיו עד כי יקום נביא אמת בישראל", כלומר כיון שהמצב היה שאין נביא - מינו אותו העם לנשיא, כדברי הרב).

וכאן עובר הרב לעיון בעובדה שהחשמונאים לא היו מזרע יהודה.

"ומה שכתב הרמב"ן (בראשית מ"ט י"י) שעשו שלא כראוי על אשר לא החזירו המלכות לבית דוד, בודאי היה ראוי להשתדל בזה. ואם אולי היתה בזה העכבה מצד המלכויות המושלות אז עליהם, היה ראוי לדבריו עכ"פ לחמנע מלקבל המלכות לכתחילה.

אבל מ"מ, כשמנותו ישראל בהסכמת הסנהדרין שראו גם כן שיש צורך בדבר, אולי ראו שבלא עזרתם של החשמונאים שזכו לתפארת גדולה

באומה מצד מעשיהם הגדולים וקדושת חסידותם ותורתם חמרוּבה, לא היה אפשר להעמיד מלך מבית דוד, ע"כ הסכימו גם הם על המינוי שלהם: ולא נחשב זה לסנהדרין לדבר שאינו ראוי גם לדעת הרמב"ן, כי אם לחשמונאים בעצמם שהם היו יכולים להשתדל בדבר על פי הסכמת האומה".

רואים בדעת הרב, שהמינוי בתנאים הללו כשאינן נביא נעשה ע"י העם בעקבות המעשים הגדולים שעושה המלך ואישיותו המיוחדת - והסנהדרין שוקלים בדבר. וכשהם מסכימים לדברי ישראל, זה מלך שהועמד בהסכמת האומה.

הבעיה לפי שיטת הרמב"ן היתה, שהחשמונאים עצמם היו צריכים להתאמץ יותר, ולמצוא מלך מבית דוד, ולשכנע את העם לתמוך בו.

כמדומני שאפשר להוכיח דרך זו של הרב מתוך הרמב"ם עצמו (אע"פ שהרב לא הזכיר זאת). הרמב"ם בהל' מגילה וחנוכה ג' כתב: "בבית שני, כשמלכי יון גזרו גזירות על ישראל ובטלו דתם, ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצוות, ופשטו ידיהם בממונם ובכנותיהם, ונכנסו להיכל ופרצו בו פרצות, וטמאו הטהרות, וצר להם לישראל מאד מפניהם, ולחצום לחץ גדול, עד שריחם עליהם אלקי אבותינו, והושיעם מידם והצילם, וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום, והושיעו ישראל מידם, והעמידו מלך מן הכהנים, וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתיים שנים עד החורבן השני".

מתוך דברי הרמב"ם הללו רואים התייחסות חיובית למלכות החשמונאים אע"פ שאינם מזרע דוד, ואדרבה הוא מדגיש שמלכותם היתה "מלכות" והמלך היה "מלך" מן הכהנים! נמצא - שניתן למנות משכט אחר גם שלא ע"פ נביא!

ולכאורה צריך עיון מדוע מאריך הרמב"ם בתיאור ההיסטוריה של הגזירות וההצלה והעמדת המלך מן הכהנים. אלא יש כאן כמה נקודות הלכתיות יסודיות:
א. התיאור של שעת השמד שהיה באותו זמן, ובעקבותיו ביטול שעת השמד ע"י תשועת ישראל בעזרת החשמונאים, שהרגו את האויבים וביטלו את השמד לא ע"י מות על קידוש השם, אלא ע"י מלחמה שהצליחה לבטל את השמד ולהרוג

את האויב. וזה, כפי שהבאנו לעיל, השלב הראשון במלחמת החשמונאים - השחרור ממצב של שמד ע"י הניצחון. הדברים מדויקים, כי הרמב"ם כותב, שגברו החשמונאים, וזהו בדיוק השלב הראשון כפי דברי הרב, ואח"כ - שלב שני - מינוי מלך.

ב. הרמב"ם אומר שישראל העמידו מלך מן הכהנים. ואע"פ שלא היה נביא באותו זמן, ניתן להעמיד בנסיבות הללו מלך ע"י העם (בהסכמת הסנהדרין). כפי שהבאנו לעיל. בנסיבות אלה אפשר גם למנות מלך שאיננו משבט יהודה, אלא מן הכהנים, אע"פ שלכתחילה המלך צריך להיות מזרע דוד, כפי שכתב הרמב"ם בהל' מלכים. בדברי הרמב"ם רואים שאינו סובר כרמב"ן שהיה חטא של החשמונאים במינוי מלכיהם, אלא אדרבא, הוא משבח את כל משך מלכותם, למרות שכשזו התארכה מלכיהם כבר לא היו צדיקים.

ג. אולי ניתן להעמיק ולומר, שהרמב"ם רומז לנו כאן נקודה חשובה נוספת. כאשר יש נביא והוא אומר את דבר ד' - כמוכן שהמלך הוא ללא ספק "מלך אשר יבחר ד' אלקיך בו", גם אם בעיני בשר לא נראה הדבר כך, וכפי שהיה בבחירתו של דוד, ששמואל עצמו חשב על אחרים מבני ישי שהם ראויים למלוכה. אבל כאשר אין נבואה בישראל - אזי כאשר מופיע אדם בעל אישיות מיוחדת המצליח להנהיג את העם דוגמת החשמונאים שהושיעו את ישראל, הרגו את האויבים והצילום מהלחץ הגדול של מלכי יוון - כאן מתגלה העובדה ש"ריחם עליהם אלקי אבותינו" כלשונו של הרמב"ם, והגילוי האלוקי הזה מהוה תחליף לנביא. לכן כשהעמידו מלך מן הכהנים בנסיבות אלו - אין זה מנוגד להלכה של מינוי משבט יהודה לאור המצב המיוחד ששרר אז. (עיין במורה נבוכים חלק ג' פרק מ"ה - שאחד מיסודות ענין המלך הוא התאחדות ישראל סביבו, ולכן בא הציווי לבנות בית הבחירה דוקא לאחר הקמת מלך "שיצוה לבנותו ותסתלק המחלוקת". כי בלי מלך - תהיה קטטה ומחלוקת בתוך שבטי ישראל "כמו שנפל בבקשת הכהונה". וזה

אולי המבחן העיקרי של מלך (כאשר אין גילוי אלוקי של נביא) - האם הוא מצליח לאחד את העם תחת הנהגתו - כפי שאכן הצליחו מלכי החשמונאים).

כמדומני שגם הפסוק בשמואל א' י"א יד - "ויאמר שמואל אל העם לכו ונלכה הגלגל ונחדש שם המלוכה", בא ללמד שבעקבות נצחונו של שאול במלחמה נגד נחש העמוני - נתרצו גם המערערים על מלכותו (כפי שכתב הרד"ק שם), כי הניצחון וההצלחה מהווים גורם חשוב בבחירת המלך. גם הרדב"ז שהבאנו לעיל מציין שמלך מומלך ע"י נביא, או שהסכימו עליו כל ישראל, וזה כדברנו. ובעצם, הרעיון הזה מפורש בדברי האברבנאל שהבאנו לעיל (כפתיחה לספר שופטים): "...ואין ספק שהשופטים היה מעירם ראשונה רוח ד', רוח עצה וגבורה, ובראות ישראל ששם ד' נקרא עליהם, ובחרו בהם, וימנו אותם לשופטים על פי ב"ד". (עיין גם ברמב"ם הל' מלכים י"א הל' ד', שכתב לגבי המשיח "אם עשה והצליח וכו' הרי זה משיח בודאי").

ה. המשך בירור שיטת הרמב"ם לגבי החשמונאים, וההשלכה לשלטון בימינו

בהמשך התשובה מעלה הרב אפשרות נוספת הנוגעת ישירות להתייחסותנו למלכות ישראל בימינו.

כותב הרב: "וחוץ מזה נראים הדברים שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם גייכ מה שנוגע למצב הכללי של האומה - חוזרים אלה תזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה, וביחוד נראה שגם כל שופט שקם בישראל דין מלך יש לו לענין כמה משפטי המלוכה, וביחוד למה שנוגע לחנתגת הכלל...".

ובהמשך התשובה: "...למה שנוגע לחנהגת הכלל, כל שמנחיג את האומה דן הוא במשפטי המלוכה, שהם כלל צרכי האומה חדרושים לשעתם ולמעמד העולם".

ובפעם השלישית - "ומ"מ הסברא קיימת דלענין משפט המלוכה שנוגע לחנהגת הכלל, ודאי גם שופטים מוסכמים ונשיאים כלליים במקום מלך הם עומדים".
עד כאן כתב הרב את ההלכה - מסברא.

אח"כ הוא מוסיף: "וסעד לדבר - לשון הרמב"ם בפ"ד דסנהדרין ח"ג: ראשי גלויות שבבבל במקום מלך הן עומדים, ויש לחס לרדות את ישראל בכל מקום וכו'. וק"ו שנשיאים המוסכמים באומה, בזמן שהיא בארצה ובשלטונה באיזו מדריגה שהיא שהועמדו בשביל חנהגת האומה... אבל אותם שהוסכמו בעמדתם לכתחילה בשביל האומה בחנהגתה הכללית, גם הארצית, כמלכי בית חשמונאי, וגם נשיאיהם, פשיטא דלא גריעי מראשי גלויות שבבבל".

וכאן הרב מוסיף משפט - שלענ"ד כוונתו - שבחור"ל, לעניין ריש גלותא, הוא דוקא צריך להיות מבית דוד ואז גם בגלות יש לו כוח של עמידה במקום מלך ישראל.

שש פעמים חוזר הרב על הסברא הזאת, שיש גדר מלך למישהו שהועמד להיות בהנהגת הכלל. בכל הפעמים הללו - הוא לא מזכיר "בית דין".
בפעם השביעית הוא כותב: "אבל, כשמתמנה מנחיג האומה לכל צרכיה בסגנון מלכותי, על-פי דעת הכלל ודעת בית-דין, ודאי עומד הוא במקום מלך לענין משפטי המלוכה הנוגעים לחנהגת הכלל".

ונראה שכוונתו פשוטה. נושא התשובה הוא החשמונאים. בתקופת החשמונאים אכן היה קיים בית דין, ולכן כאשר הוא עוסק באופן ישיר בחשמונאים, הוא מתבטא בסגנון "כשמינהו ישראל בהסכמת הסנהדרין", וכן בפסקה השביעית הנ"ל - "על-פי דעת הכלל ודעת ב"ד". אבל כאשר הוא קובע יסוד כללי שאיננו נוגע ישירות דוקא לחשמונאים, הוא מצייר מצב שגם הסנהדרין אינה קיימת, וחוזר

על כך שוב ושוב (6 פעמים) ש"נראים הדברים" ושיש "סברא קיימת", שגם במצב כזה, שופטים מוסכמים ונשיאים כלליים במקום מלך הם עומדים. אלא שק"ו בזמן שיש ב"ד, כמו בתקופת החשמונאים, שבמקום מלך הם עומדים. (רבנו, הרב צבי יהודה זצ"ל, כותב במילואים להערות על תשובה זו (עמוד שע"ח) שניים מהמקורות שהבאנו לעיל. המאירי בסנהדרין נב: ודרשות הר"ן דרוש י"א).

מזן הרב זצ"ל הלך לעולמו לפני הקמת מדינת ישראל. ממשיך דרכו, מזן הרב צבי יהודה זצ"ל - השתמש בדברי המשפט כהן כבואו לבסס את התוקף ההלכתי של הכנסת והממשלה שלנו. בצורה החריפה ביותר הוא ביטא זאת כאשר בעקבות מלחמת יום הכיפורים הוציאו תלמידים מישיבת מרכז הרב חוברת בשם "בשעריך ירושלים", ובה נכתב בין השאר, שלמוסדות הממשל שלנו - הכנסת והממשלה - אין עליהם דין שררה של מלכות; ועל כך כתב רבנו: "דברים אלה הם דברים בטלים ומבוטלים לאור דברי קדשו של אמו"ר הרב זצ"ל, המפורשים במשפט כהן עמוד של"ז" (זו התשובה שאנו עוסקים בה) וכן מציין את המאירי ואת דרשות הר"ן.

וכמדומני, שבהחלט ניתן להוסיף למקורות אלה את הדברים שהבאנו בתחילת המאמר על כוחו של העם בבחירת המלך, כפי שנראה מתוך התנ"ך עצמו, ומתוך דברי הרמב"ם לגבי מלכות החשמונאים בהל' מגילה, וגם מתוך דברי האברבנאל, הרדב"ז והקרן אורה הנ"ל.

אגב, מצאנו השלמה מעניינת מאד מדברי הרב במקום אחר, לגבי תקופתנו ממש. הרב כתב איגרת לרה"ג ר' חיים הירשנזון (מובאת בס' מלכי בקודש ח"ד עמ' 4) וז"ל: "ובענין מינוי מלך ג"כ א"צ להאריך, שכל זמן שלא נתגלה מלך המשיח בתנאיו המיוחדים, אין שום איסור להנהיג כח ממשלתנו באיזה צורה היותר נאותה, וכל מה שהוא יותר נראה לטובתן ולכבודן של ישראל ה"ז משובח, כדברי המלכי בקודש צד 36".

בעמוד 36 כתב הרב הירשנזון וז"ל: "...אבל הקיבוץ הראשון טרם יוסיף שנית ידו לקנות את שאר עמו, יהיה להם הנהגה בלא מלך; רק בסדר שראוי לפי המצב הציוויליזאטציאן, אז כאשר ישחרר העולם כולו משיעבוד מלכויות, אשר אין דרך היותר נאות להעמיד את העולם על עמודי הצדק והמישרין רק הדרך הדעמאקראטי בלא שעבוד מלכויות אפי' ממלך ישראל, אבל הנכואות המנבאים על מלך המשיח המה על הזמן אשר לא יהיה עוד קנאה ותחרות בעולם רק ימלא הארץ דעה את ד'..."

(רכנו הסכים עמו על העיקרון שכוח הממשלה יהיה בצורה היותר נאותה, אך לא ברור אם הסכים עמו שדוקא הדרך הדמוקרטית היא הדרך הנכונה. עכ"פ ברור שכשיתגלה המשיח הוא יהיה השולט, וכל צורות שלטון אחרות הן זמניות בלבד).

ו. תקופת השופטים - תקדים למנהיגות ללא מלך

בתשובה הנ"ל במשפט כהן, לאחר שרכנו קובע, שכמה שנוגע למצב הכללי של האומה חוזרות הזכויות של המשפטים לאומה בכללה, הוא מוסיף: "וביחוד נראה שגם כל שופט שקם בישראל דין מלך יש לו לענין כמה משפטי המלוכה, ובמיוחד למה שנוגע להנהגת הכלל, ואפילו בענינים פרטיים..." וכאן הוא דן בדברי הרמב"ם המתיר פילגש למלך בלבד. והקשה עליו הרמב"ן בתשובה (מובא בכס"מ אישות א' ד') מגדעון שהיה שופט ולא מלך, ובכל זאת היתה לו פילגש. וכאמת יש אחרונים, שמתרצים, ששופט דין מלך לו בזה, אבל הרמב"ן לא תירץ כך, וא"כ לדעתו שופט אינו זהה למלך! ולאחר שקובע כך בדעת הרמב"ן הוא מוסיף: "אבל למה שנוגע לחנהגת הכלל, כל שמנהיג את האומה דן הוא במשפטי המלוכה, שהם כלל צרכי האומה

הדרושים לשעתם ולמעמד העולם". ר"ל שגם הרמב"ן מודה, ששופט הוא כמלך לעניין כלל צורכי האומה וכו'.

כמדומני שאפשר להוכיח את דרכו של הרב בהבנת הרמב"ן - מתוך דברי הרמב"ן עצמו בפרשת קורח (במדבר טז כא). הרמב"ן קובע, שישראל נענשו במגפה בימי דוד על כך שלא התעוררו לבנות את ביהמ"ק בתקופת השופטים או בימי שאול ודוד. ובגמ' בסנהדרין דף כ: רואים שמלך קודם לבניין ביהמ"ק, וא"כ כיצד ניתן לבנות בזמן השופטים? ובאמת לפי רבנו הדבר מובן, שהרי בניין ביהמ"ק זה חלק מ"כלל צרכי האומה הדרושים לשעתם ולמעמד העולם", ולצורך זה - שופט הוא כמלך.

יש להוסיף, שאע"פ שרואים גם לפי הרמב"ן שבנוגע להנהגת הכלל - יש לשופט דין מלך - בכל זאת אין הרמב"ן גוער בשופטים שאינם משבט יהודה, ואפילו לא בעלי שהיה גם כהן וגם שופט - כמו שהוא עושה לגבי החשמונאים שלגביהם כתב שנענשו בעונשים כבדים על שלא המליכו מישהו משבט יהודה. והסיבה היא - שדין לא יסור שבט מיהודה לפי הרמב"ן - מתחיל רק "אחרי דוד" כפי שכתב הרמב"ן בבראשית מ"ט, י, שהמלכים משבטים אחרים שמלכו אחרי דוד - ולא התזירו המלכות ליהודה - עוברים על לא יסור שבט מיהודה.

כדברי רבנו רואים גם בהקדמת האברבנאל לספר שופטים. הוא מונה חמישה דברים משותפים לשופט ולמלך, וחמישה הבדלים:

הדברים המשותפים: (א) המינוי הוא ע"י ב"ד ויקבלום ישראל על עצמם (אלא שמלך נמשח ע"י ב"ד ונביא); (ב) תפקידם - ממונים על המלחמות ועל המשפט; (ג) מכים ועונשים פעמים שלא כדין אלא כפי צורך השעה; (ד) משותפים במורא וכבוד והממרה פיהם חייב מיתה; (ה) גם בתקופת השופטים וגם בתקופת המלכים היה רצף שלטוני ולא היה זמן שישראל היו בלי שופט או מלך.

ההבדלים: (א) בשופט אין משיחה; (ב) המינוי של שופט הוא בייחוד לדון על-פי התורה, ואילו מלך תפקידו תיקון הקיבוץ המדיני כפי הוראת שעה וצורך העת,

ו"לא בדרך דין צודק"; ג) השופט פטור מלא ירבה לו נשים וכו' ופטור מכתובת ס"ת כמלך, כי הוא משועבד יותר לדין תורה מאשר המלך; ד) בשופט אין ענייני כבוד כמלך, אלא יושבים על כסאו ונושאים אלמנתו וכו', וגם אינו נמצא בפרשת המלך שבספר שמואל א' פרק ח; ה) השופט אינו מוריש לבניו את תפקידו, משא"כ מלך.

בהמשך דבריו מונה האברבנאל את השופטים ומייחס כל אחד לשבטו, ורואים שהשופטים היו בני שבטים אחרים, מלבד שניים שהיו משבט יהודה. והוא מוסיף: "ואם מצינו שהשופטים הנזכרים בספר הזה היו יוצאים למלחמות, והיה מסור אליהם היכולת המוחלט לדון כפי הוראת שעה ושלא על-פי התורה, לא היה זה אליהם במה שהם שופטים, כי אם לפי שלא היה בישראל עדיין מלך - והיה להם כח השופט וכח המלך, וכבר נפל על זה הר' ניסים ז"ל (כוונתו לדרשות הר"ן הנ"ל בפרק ב' של מאמר זה) ... וכבר העירו חז"ל למה אמרו ויהי בישראל מלך זה משה, שבמקום שאין מלך - גדול הדור הרי הוא כמלך". וזה ממש כדברי רבנו.

אמנם יש לציין שהנצי"ב בכראשית מט, י - ב"הרחב דבר" ד"ה עד כי יבוא שילה, כתב: "וכל ימי שפוט השופטים - שהיה תמיד מיהודה. ואפילו בעת שראש שופטי הדור היה משבט אחר - מ"מ לא סר שבט שהוא כעין ריש גלותא מיהודה, ומחוקק בתורה מבין רגליו..." משמע שעל כל פנים לגבי שייכותו של המושל לשבט יהודה, יש לדאוג שנתח מסוים בשלטון ישאר תמיד לשבט יהודה גם אם ראש המושלים איננו משבט זה, וכך היה המצב לדעתו בתקופת השופטים. קדמו לנצי"ב בקביעה זו גם האברבנאל, העשרה מאמרות והחת"ס שהבאנו דבריהם לעיל בפרק ג'; רבנו לא איזכר כאן את הצורך לדאוג לכך שיהיה תמיד מישהו מיהודה בצורה שלטונית, עכ"פ לא לגבי תקופת השופטים. ואולי משום שאין דין זה מעכב את סמכותו של השופט או של מנהיג האומה. אמנם בדברי האברבנאל כאן - קשה למה לא הצריך מלכות מסוימת מיהודה בתקופת השופטים, כפי שהוא

עצמו קבע בפירושו לבראשית. אמנם גם שם בפירושו לבראשית לא איזכר את תקופת השופטים, אלא תקופת מאוחרות יותר. ויתכן שלדעתו רק החל מאז שהמלכות התחילה משבט יהודה - יש לדאוג לכך שלא יסור שבט כלשהו מיהודה, כגון בזמן החשמונאים או ריש גלותא, אך לא בתקופת השופטים שקדמה למלכות יהודה.

ז. תקופת יהושע

הרב מנסה להוכיח, ששופט יש לו גדר מלך לגבי עניינים כלליים - ממעמדו של יהושע.

במדרש רבה - אמור, כו - נאמר, ששואל הוא המלך הראשון. אם כן יהושע היה שופט ולא מלך.

והרמב"ם בהל' סנהדרין (יח ו') כתב, שיהושע הרג את עכן מדין המלכות, על-פי הודאת עצמו. אם כן, גם לשופט יש גדר מלך!

אך הרב דוחה זאת, כי הרמב"ם בהל' מלכים ג' ח' כתב: "כל המורד במלך ישראל יש למלך רשות להרגו, אפילו גזר על אחד משאר העם שילך למקום פלוני ולא הלך... חייב מיתה. ואם רצה להרגו יהרג, שנא' כל איש אשר ימרה את פיך... ופסוק זה נאמר על יהושע! אם כן הרמב"ם מתייחס ליהושע כמלך. וכן מוכרח מהגמ' בסנהדרין מט. שלומדת מהפסוק ביהושע רק חזק ואמץ", שאסור למלך לבטל מדברי תורה, ולכן עמשא לא ביטל את ישראל ממסכת, אע"פ שהיה מצווה מדוד.

נמצא, שיש סתירה בין המדרש המתייחס ליהושע כשופט, לבין הגמ' בסנהדרין המתייחסת ליהושע כמלך, והרמב"ם דחה את המדרש מכוח סוגיית הש"ס.

אמנם לכאורה ניתן היה לומר (כך תוכן דברי הרב), שבאמת יהושע היה שופט, וכדברי המדרש. ומה שלומדים מיהושע לגבי מורד במלכות זה מכוח ק"ו - אם יהושע, שהיה שופט ולא מלך, יש לגביו דין של "מורד במלכות חייב מיתה", משום שישראל קיבלו עליהם מילחא יתירתא לגביו שמי שימרה את פיו יומת - ק"ו למלך ממש.

אך הרב דוחה אפשרות זאת, כי אמנם להחמיר וללמוד לגבי מורד במלכות בק"ו משופט למלך זה אפשרי, אך אי אפשר להקל וללמוד מהמילה "רק" (הכתובה ביהושע), שאין צורך לשמוע לדוד המלך לבטל תורה, כמו שאמור לגבי יהושע (ועל זה הסתמך עמשא); כי אולי דוקא ליהושע, שהיה שופט, אין צורך לשמוע, אך לדוד המלך צריך לשמוע; ואם הגמ' בכ"ז לומדת מיהושע על דוד - סימן שגם ליהושע היה גדר מלך.

אם כן, לסיכום, אין אפשרות להוכיח את העיקרון (ששופט עומד במקום מלך) מיהושע. ובכל זאת "הסברא קיימת" ששופטים מוסכמים ונשיאים כלליים במקום מלך הם עומדים. (יש להעיר, שהאברבנאל בהקדמתו לשופטים כתב במפורש, שלגבי דין מורד במלכות, שופט זהה למלך).

בהמשך ישנו דיון על יפתח הגלעדי, שלא רצה לשנות את מוצא שפתיו לגבי בתו - כי זה חלק ממשפט המלוכה, ביחוד אם הדבר נעשה ברבים, וזה דוחה אפילו שפיכות דמים!

ונראה לענ"ד שאף בשו"ת חת"ס או"ח סי' ר"ח רואים כדברי רבנו, שהרי כתב שם וזה לשונו: "כל נשיא בישראל ומכ"ש כל ישראל...העובר על חרמם חייב מיתה... עכ"פ בהא נחתינן, כל שישראל ונשיאי העדה, או אפילו אחד משני אלו מסכימים ומחרימים - ה"ז מוחרם מן התורה, וחייב מיתה מן התורה. וע"כ אחר שהסכימו ישראל ואמרו ליהושע, והה"ד לכל מלך, כל איש אשר ימרה את פיך לכל אשר תצונו יומת, הרי החרימו כל עובר על מצות מלך ישראל אפילו אינו משבט יהודה. ונמצא עכ"פ, מלבד שמעל בחרם כבר בימי מרע"ה... עוד חייב הוא

עצמו מיתה על שמרד במלכות ציוויו של יהושע. נמצא תרתי עבד: עבר חרם, היינו מורד במלכות, ומעל בחרמו, על כן הוכפל עונשו בסקילה, אע"ג דשארי מורד במלכות בסייף..."

החת"ס מעניק לכל נשיא בישראל "ומכל שכן כל ישראל" אפשרות לקבוע עונש מות על עבירות, כגון על מרידה במלכות. כלומר עם ישראל הוא הנותן את התוקף לכבודו של המלך "אפילו אינו משבט יהודה", בלי מגבלות מי הוא אותו מלך או נשיא! אין כמוכן סתירה מדברי החת"ס כאן, לדבריו שהכאנו לעיל בפרק ג' - מהתשובה באו"ח י"ב בה קבע שמהלל הנשיא ואילך דאגו שיהיה משהו מ"שלטונות מלוכה" מזרע דוד, כי כמוכן שלכתחילה יש לדאוג לכך, אך אם אין אפשרות זה לא מעכב.

הרב מציין ש"לדעת הרמב"ם" הפסוק כל חרם אשר יחרם מן האדם - הוא על כוחו של מלך; (כמדומני שזו ט"ס ויש לגרוס הרמב"ן ולא רמב"ם, וכוונתו לרמב"ן בפרשת בחוקותי ולמשפטי החרם שלו - שכל נשיא בישראל, ומכ"ש כל ישראל שמסכימים להחרים דבר - העובר על חרמם חייב מיתה.)

ועיין בשאילתות דרב אחאי גאון, שאילתא קמ"ב בהעמק שאלה שם, המציין שכדברי הרמב"ן סוכרים גם הרשב"א והר"ן נדרים ז.

אך בהעמ"ש עצמו בשאילתות שם מביא מקור אחר לכוחו של מלך להרוג. הוא כותב שמעשה עכן היה בשעת מלחמה "וכיון שמעל בחרם גרם שישוב ד' ממחנה ישראל כי חרם בס... וכל זה הוא מדין רודף... ומנחיג מלחמה בשעתו דומה למלך חמיד, והיינו דאיתא בסנהדרין סוף פרק ו' דמכאן נ"ל דמורד במלך במיתה, ואילו היה מי ממרה את פיו באשר ישלחנו ירף לבב יהושע ואין לך כושל לכלל ישראל במלחמתם עם הכנענים יותר מזה, ונמצא הוא רודף, וחייב מיתה..."

מדברי ההעמ"ש כאן משמע קצת שלא כדברי הרב, כי הוא מחלק בין מצב של שעת מלחמה למצב שאיננו שעת מלחמה, וכל גדר הריגת המורד הוא בגלל

דין רוּדף; עכ"פ הוא אינו מעניק למי שאינו מלך גדר של מלך אלא בשעת מלחמה.

ח. תקופת עזרא

ברמב"ם הל' בית הבחירה פרק ו' הלכה י"א "אין מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא על פי המלך, וע"פ נביא, ובאורים ותומים, ועל פי סנהדרין של שבעים ואחד זקנים, שנאמר ככל אשר אני מראה אותך וכן תעשו לדורות. ומשה רבנו מלך היה".

ובהל' י"ד - "כל מקום שלא נעשה בכל אלו וכסדר הזה, אין קדוש גמור. וזה שעשה עזרא שתי תודות - זכרון הוא שעשה, לא במעשיו נתקדש המקום. שלא היה שם לא מלך ולא אורים ותומים..."

אם כן במפורש אנו רואים שתקופה זו - לא מחשיב הרמב"ם כמלכות. ולכאורה, עזרא סו"ס היה במעמד של מנהיג כלל ישראל ולא גרע משופט, ובכ"ז לא נקרא מלך.

אך אין זו סתירה כלל לדברי הרב; שהרי כבר הכאנו לעיל בפרק ג' בשם דרשות הר"ן דרוש ז' שכתב: "והמלכים אשר מלכו בבית שני לא היתה מלכותם מצד עצמם כלל, אבל הם כפקידים למלך פרס ורומי". או כפי שהגדיר את תקופת עזרא בספר נצר מטעי (הובא בספר הלכות יום העצמאות, עמוד קג): "בימי עזרא לא קבלנו עצמאות מדינית, רק כעין אוטונומיה רוחנית-דתית..." ומביא ירושלמי מסכת שביעית פרק ו' הלכה א' "יש עליכם עול מלכות". ולכן לדעתו לא קבעו חג בזמן כיבוש עזרא, אלא רק בעקבות "נצחון שנחלו החשמונאים על היונים כמעט מאתיים שנה אחרי זה, גירשו את היונים, טיהרו את ההיכל וקבעו לזכר המאורע הזה את החנוכה..." וכן יש לדעתו לנהוג יום העצמאות בימינו. וכדי

שמנהיגי האומה יהיה להם גדר מלך, צריך שיהיו "נשיאים מוסכמים באומה, בזמן שהיא בארצה ובשלטונה" וכו' כדברי רבנו שהובאו לעיל בפרק ה'.

ט. חילוקים בין מלך לפי גדרי מלכות מלאים, לבין שלטון כללי שלא לפי כל הגדרים

הרב מחלק בין מלך שהומלך על פי נביא, סנהדרין וכו' - לבין מנהיג כלל ישראלי בתקופות שאין אפשרות למנות לפי הגדרים באופן מלא. לגבי עניינים כלל ישראליים - כולם שווים, כגון להכרזת מלחמת מצווה, לדיני מרידה במלכות והנהגות כלליות אחרות, וכן לגבי "כמה משפטי המלוכה" (אפילו לגבי היתר פילגש מביא הרב מחלוקת ראשונים).

לגבי עניינים אחרים, כמו הוצאה למלחמת רשות, הוספה על העיר והעזרות, קידוש חלקים נוספים על א"י ועוד דברים המפורטים במשפט כהן סימן קמ"ג (עמודים שטו-שטז) ובסימן קמ"ה (עמוד שמט), יש צורך במלך ממש. (וגם מלך ממש זקוק לפעמים לבית דין, כפי שמפורט שם, משא"כ מי שלא מקוימים בו הגדרים במלואם).

י. סיכום קצר של עיקרי הדברים

מינוי מלך בישראל לכתחילה - נעשה על פי נביא וסנהדרין ועליו להיות מזרע דוד. גם לעם יש חלק מכריע במינוי המלך. ניתן למנות מלך גם משבטים אחרים על פי נביא, וזו היתה מלכות ישראל במקביל למלכות יהודה. יש תקדימים בהיסטוריה של עם ישראל, למינוי מלכים שאינם משבט יהודה, כמו בזמן יהושע,

או בזמן החשמונאים. גם בתקופת השופטים, רק חלק קטן מהשופטים היו שייכים לשבט יהודה.

הרב סובר, שבזמן שאין מלך, נשיאים כלליים עומדים במקום מלך, ויש להם תוקף לגבי עניינים כלליים. יסוד זה הוא לומד מסברא, אך יש' לכך גם תקדים - ריש גלותא, וכן תקופת השופטים. במצב כזה, חוזרות סמכויותיו הכלליות של המלך לידי האומה והיא ממנה ממשלה מרכזית. החשמונאים היו נשיאים כלליים על האומה. בתקופתם לא היה נביא, אבל היתה סנהדרין; ואפילו אלמלא היתה סנהדרין - הם היו נשיאים כלליים על האומה; כן הוא המצב גם בדורנו זה, כפי שכתב רבנו הרב צבי יהודה.

הבאנו במאמר ראיות נוספות על ראיותיו של הרב בעיקר לקביעתו היסודית לגבי תוקף שלטון שאיננו מלך. אמנם יש מספר הבדלים בין מלך ממש לבין שלטון של נשיאים כלליים כפי שפרטנו בשם הרב. כמו כן פרטנו תקופות שלטון שונות בהיסטוריה של עמנו, תקופת יהושע, שופטים, עזרא, ריש גלותא, הגלות והתקומה, כפי שמשתקף בחשוכה במשפט כהן, ועיקר הדגש היה על תקופת החשמונאים ושלביה השונים.

אגב, יש לציין שדברי רבנו מובאים בתוך תשובותיהם של גדולי הפוסקים, וכניהם: הגרי"א הלוי הרצוג זצ"ל, בספר תחוקה לישראל עפ"י התורה, חלק א' ע' 129, ויבדלח"א הגרא"י ולדנברג שליט"א בציץ אליעזר י" סי' א' ס"ק ג', ובספרו הל' מדינה א' ש"ג פ"ה, והגר"ע יוסף שליט"א ביחווה דעת חלק ה' סי' ס"ג.

זכינו ב"ה לאתחלתא דגאולה ולאחלתא דמלכות ישראל, יהי רצון שנוכה במהרה לביאת משיח צדקנו ולחזרת מלכות ישראל הראשונה לאיתנה, לקיבוץ גלויות ולהחזרת מלוא רוחב ארצנו לשלטוננו המלא ולבניין ביהמ"ק במהרה בימינו אמן.